

СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВА ЗУМОВЛЕНІСТЬ СПРИЙНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ

У вітчизняній соціології протягом останніх десятиліть успішно розгортається класовий аналіз – дослідження сучасного українського суспільства як класового з відповідною ідентифікацією структури й складу соціальних класів та різноманітних ефектів класової належності індивідів. Поданий у статті аналітичний доробок є поглибленням і уточненням результатів проведеного в Україні 2019 року дослідження за Міжнародною програмою соціальних досліджень (International Social Survey Programme – ISSP) з основним модулем опитування «Соціальна нерівність», зокрема щодо соціально-класової зумовленості сприйняття соціальної нерівності. Здійснено перевірку низки дослідницьких гіпотез щодо класових відмінностей емоційного сприйняття соціальної нерівності, підтримки політики перерозподілу доходів через оподаткування, вибору домінуючої стратегії досягнення життєвого успіху, важливості використання неформальних практик, важливості соціально-аскриптивних характеристик індивідів. Підтверджено наявність суттєвих відмінностей між соціальними класами у сприйнятті різних аспектів соціальної нерівності в суспільстві, зокрема щодо дрібної буржуазії та робітничого класу.

Ключові слова: соціальний клас, соціальна нерівність, суб'єктивне сприйняття нерівності, життєвий успіх.

Невіддільною частиною новітньої історії України стало формування українського суспільства як класового з відповідними змінами у структурі соціально-економічних і соціально-правових відносин, кількісному та якісному складі тих соціально-професійних категорій дорослого населення країни, які становлять основу для виокремлення соціальних класів. Ці процеси супроводжувалися поступовим розвитком класового аналізу у вітчизняній соціології, успішним освоєнням і застосуванням сучасних для західної соціології класових схем (Макеєв, 2001, 2003; Малиш, 2019; Оксамитна, 2011; Оксамитна, Симончук, 2020; Симончук, 2018; Солодько, Оксамитна, 2021).

Одним із недавніх досягнень вітчизняних соціологів у галузі класового аналізу стала спроможність здійснення в Україні 2019 року дослідження за Міжнародною програмою соціальних досліджень (International Social Survey Programme – ISSP) з основним модулем опитування «Соціальна нерівність». Цей модуль систематично повторюється в межах ISSP, починаючи з 1987 року, щоразу викликаючи жвавий інтерес як дослідників, так і політиків тих країн, де відбувається опитування, адже соціальна нерівність як суспільне явище може розглядатися як одне з основних питань політичного процесу в демократичному суспільстві. Підтвердженням цього

є доказовість важливості зменшення соціальної нерівності для успішного розвитку демократичної країни (Uslaner, 2008). Тома Пікетті у своїй монографії «Капітал у XXI столітті» (2016) доводить, що соціальна нерівність і відмінності в розподілі багатства між соціальними класами перешкоджають такому розподілу економічних ресурсів, який би давав рівний доступ громадян до основних благ. Відсутність доступу до таких благ у непривілейованих прошарків суспільства призводить до значних розривів між забезпеченими та незабезпеченими класами. Такі розриви містять у собі ризики нівелювання прогресу розвитку суспільства та його повернення до стану на кінець XIX століття (Пікетті, 2016).

Дослідження ISSP та аналітичне опрацювання його результатів в Україні здійснила 2019 року кафедра соціології НаУКМА у співпраці з Інститутом соціології НАН України та Київським міжнародним інститутом соціології за репрезентативною для дорослого населення України вибіркою (N = 2001) з похибкою на рівні 2,2 % без урахування дизайн-ефекту (Oksamytna & Ivashchenko, 2022). Структура опитувальника має дві великі частини: основна, яка охоплює тематику соціальної нерівності, та соціально-демографічна, яка описує відповідні характеристики респондента та частково його родини. Результати вказаного дослідження уможливили як фіксацію

сучасного стану уявлень дорослого населення країни щодо соціально-класової нерівності, так і порівняльний аналіз з результатами попереднього подібного дослідження ISSP 2009 року з ідентичним за змістом модулем «Соціальна нерівність».

За результатами дослідження опубліковано монографію «Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні: за даними Міжнародної програми соціальних досліджень 2009 і 2019 років» (Оксамитна, Симончук, 2020). Ця праця містить розділи з окресленням явища соціальної нерівності та міжнародного компаративного підходу до оцінки закономірностей її проявів, вивчення динаміки суб'єктивного сприйняття українцями соціальної нерівності та суб'єктивного позиціонування себе в межах цієї структури, класового аспекту сприйняття нерівності, порівняння стратифікації за уявленнями респондентів про українську соціальну нерівність та побудови стратифікаційних типологій із застосуванням інтерсекційного підходу (Оксамитна, Симончук, 2020).

Один із розділів монографії авторства О. Симончук присвячено класовому виміру сприйняття соціальної нерівності та його варіації в часі. Аналізуючи класові відмінності у сприйнятті українцями соціальної нерівності, О. Симончук розглянула чотири аспекти такого сприйняття: позиції щодо економічної нерівності, чинники досягнення життєвого успіху, сприйняття класового конфлікту та участь у профспілках (Симончук, 2020). Використовуючи описові статистики та міри центральної тенденції, авторка не виявила класових відмінностей у сприйнятті економічної нерівності, однак є певна залежність між належністю до класів з нижчими ієрархічними рангами та негативним емоційним ставленням до економічної нерівності. Стосовно чинників досягнення життєвого успіху виявлено, що представники більш привілейованих класів тяжіють до дотримання меритократичних цінностей, тоді як інші класи (кваліфіковані робітники, фермери, некваліфіковані робітники) підтримували ідеї важливості характеристик індивіда, які стосуються його соціального походження та соціального капіталу. Результати аналізу сприйняття третього аспекту – класового конфлікту – продемонстрували відсутність значних відмінностей між класами у сприйнятті гостроти соціальних конфліктів, а отже клас практично не має ефекту на цей вимір сприйняття соціальної нерівності в Україні. Згідно з висновками щодо четвертого аспекту, долучення до профспілок є більш властивим представникам службових класів, кваліфікованим робітникам

та проміжному класу, аніж іншим соціальним класам. Це пов'язано з тим, що в приватному секторі профспілки втрачають свою популярність, тоді як у державному секторі, сфері переважаючого кваліфікованого персоналу, цей інститут виконує свої традиційні функції (Симончук, 2020).

У цій статті йдеться насамперед про поглиблення, уточнення та доповнення результатів ISSP-2019 в Україні щодо соціально-класової зумовленості сприйняття соціальної нерівності. Виокремлюючи ті аспекти, що стосуються власне позицій та установок представників різних соціальних класів, дані ISSP-2019 для України свідчать, що класові відмінності існують у емоційному сприйнятті нерівності та визначенні пріоритетних шляхів досягнення життєвого успіху. Тож очікується, що класова належність індивідів матиме статистично значущий вплив на ці аспекти. До того ж було виявлено і свідчення про запит класу на залучення держави до перерозподілу багатства через впровадження додаткового податкового навантаження на громадян з великими доходами (Симончук, 2020). Отже, ці попередні результати становлять основу для формування таких дослідницьких гіпотез:

H₁: Соціальні класи статистично значуще відрізняються за емоційним сприйняттям соціальної нерівності.

H₂: Існує зв'язок між підтримкою політики перерозподілу через зміну податкового навантаження для людей з високими доходами та соціальним класом.

H₃: Існують статистично значущі відмінності між класами у виборі домінуючої стратегії досягнення життєвого успіху.

Крім цих аспектів, опитувальник також містить додаткові питання, пов'язані зі стратегіями досягнення успіху, які стосувалися залучення неформальних практик, наявності зв'язків у політичних колах, релігійної належності та аскриптивних характеристик (гендер, національність) індивіда. У зазначеній вище монографії ці чинники не було долучено до аналізу, тож наступні гіпотези покликані заповнити цю прогалину:

H₄: Існує зв'язок між визнанням важливості використання неформальних практик для досягнення життєвого успіху та класовою позицією індивіда.

H₅: Існує зв'язок між визнанням важливості соціально-аскриптивних характеристик для досягнення життєвого успіху та класовою позицією індивіда.

Основним аналітичним інструментом виокремлення соціальних класів є добре відома в соціології класова схема Р. Еріксона, Дж. Голдторпа та

Л. Портокаро (далі – схема EGP). Ця схема будується на підставі свідчень про статус зайнятості, опис професії/заняття, кількість підлеглих, рівень освіти респондентів (Erikson & Goldthorpe, 1992; Goldthorpe, 2000). На основі вказаних даних виокремлюються категорії класової належності дорослого населення.

З методологічного погляду схема EGP є валідним інструментом, який справді здатен фіксувати класові позиції індивідів на основі даних про позиції їх зайнятості на ринку праці та в межах виробничих одиниць/організацій. Перевірка валідності схеми EGP здійснювалась для використання як у західноєвропейському контексті, так і в країнах Східної Європи, зокрема в Україні та Польщі. В одному з подібних досліджень здійснено валідацію схем EGP та ESEC, похідної від EGP-моделі, на основі даних 31 країни світу (Smallenbroek, Hertel, & Barone, 2021). Використовуючи метод головних компонент і регресії OLS (Ordinary Least Squares), дослідники провели перевірку здатності схеми EGP ідентифікувати соціальні класи за ознаками часового горизонту (тривалості роботи в одній організації), перевірили відмінності між умовами праці для чоловіків та жінок, а також протестували класові відмінності у відносинах працевлаштування між різними країнами (Smallenbroek, Hertel, & Barone, 2021). У підсумку обидві схеми продемонстрували схожі показники щодо виокремлення соціальних класів за окресленими ознаками, а результати перевірок відмінностей між країнами виявилися незначущими. Окрім того, це дослідження довело спроможність використання схеми EGP у гендерних дослідженнях відмінностей умов праці.

В українському контексті також здійснено тестування надійності використання схеми EGP. Це зроблено за допомогою методик розділення масивів навпіл та test-retest з наступним висновком, що класова схема EGP є надійною для використання в українських дослідженнях (Нікітіна, 2010). Відтак класова схема EGP добре опрацьована й успішно застосовується у вітчизняному класовому аналізі (Малиш, 2019; Оксамитна, 2011; Оксамитна, Симончук, 2020; Симончук, 2018).

У цьому дослідженні класова диференціація респондентів застосовувалася як:

- службовий клас (наймані працівники-професіонали, зайняті висококваліфікованою та кваліфікованою розумовою працею, керівники вищого та середнього рівнів, великі та середні приватні власники);
- клас зайнятих рутинною нефізичною працею (проміжний клас);

- дрібні роботодавці та самозайняті в промисловій сфері;
- дрібні роботодавці та самозайняті в сільському господарстві (фермери);
- кваліфіковані робітники та керівники найнижчого рівня у сфері фізичної праці;
- некваліфіковані робітники в промисловості;
- некваліфіковані працівники в сільському господарстві.

Класова зумовленість сприйняття соціальної нерівності

Перша гіпотеза цього дослідження передбачала залежність між емоційним сприйняттям соціальної нерівності, тобто інтенсивністю відчуття індивідами роздратування щодо нерівності в Україні, та їхньою класовою позицією. В емоційному сприйнятті певної соціальної проблеми можна розглядати й політичний аспект, оскільки емоції можуть суттєво змінити важливість критеріїв вибору, якими виборці керуються під час здійснення політичного волевиявлення (Kiss, 2012). Тож партії або окремі кандидати можуть використовувати емоції чи провокувати їх появу завдяки своїм політичним повідомленням, заохочуючи в такий спосіб виборців голосувати відповідним чином (Kiss, 2012). Показник емоційного сприйняття соціальної нерівності вимірювався за допомогою питання, яке сформульовано так: «Окремі люди відчувають роздратування щодо різниці в добробуті між багатими та бідними, а інші – ні. Що ви відчуваєте при думці про різницю в добробуті між бідними і багатими в Україні? Будь ласка, помістіть себе на шкалі від 0 до 10...».

Перевірку зазначеної гіпотези було здійснено у два етапи: на першому перевіряли наявність зв'язку між цими змінними, а на другому – наявність статистично значущих відмінностей між класами в емоційному сприйнятті нерівності. Перевірки здійснювали за допомогою аналізу кореляцій та порівняння середніх через непараметричні тести. Результати першого кроку аналізу продемонстрували, що між емоційним сприйняттям і класовою належністю наявний слабкий зв'язок: показник відсотка поясненої дисперсії η^2 має значення 1,21 %. Цей результат свідчить про те, що класова належність може мати певний вплив на емоційне сприйняття нерівності, однак величина цього зв'язку вказує на його слабкість. Одним із можливих пояснень такої взаємодії змінних є критична оцінка розподілу багатства серед населення як несправедливого переважною більшістю суспільства (Оксамитна, Симончук, 2020). Наступним кроком

Таблиця 1. Показники середнього рангу інтенсивності роздратування щодо соціальної нерівності в Україні для класів за результатами тесту Крассела – Уолліса, у порядку спадання

	Ранги		
	Клас респондента	N	Середній ранг
Рівень інтенсивності роздратування щодо соціальної нерівності в Україні	Некваліфіковані робітники в сільському господарстві	117	1175,18
	Некваліфіковані робітники в промисловості	321	1085,04
	Фермери	25	1065,98
	Проміжний клас	347	1028,35
	Кваліфіковані робітники	324	998,98
	Службовий клас	746	948,15
	Дрібна буржуазія	128	912,22
	Разом	2008	

було використання непараметричних тестів для виявлення та порівняння відмінностей між класами в інтенсивності переживання роздратування щодо соціальної нерівності. Непараметричне тестування Крассела – Уолліса (Kruskall – Wallis) продемонструвало наявність статистично значущої ($\chi^2 = 82,718$, $p < 0,0001$) відмінності між класами в інтенсивності роздратування щодо соціальної нерівності в Україні. Дані середніх рангів рівня роздратування з табл. 1 вказують, що класи дрібної буржуазії та робітників у сільському господарстві найбільше відрізняються від решти класів.

Отже, представники дрібної буржуазії частіше за інші класи обирали опцію 0 – «Зовсім не роздратований», та значно рідше опцію 10 – «Вкрай роздратований». Натомість представники класу фермерів, некваліфікованих робітників фізичної праці та робітників у сільському господарстві, навпаки, були значно більше роздратовані. Варто зазначити, що показники з табл. 1 свідчать про невеликий розрив у рангах між некваліфікованими робітниками фізичної праці та фермерами, але у відсотковому розподілі класи, залучені до сільського господарства, інтенсивніше переживають роздратування порівняно з робітниками некваліфікованої фізичної праці.

Загалом ці дані свідчать про підтвердження гіпотези щодо наявності значущих відмінностей між класами в емоційному сприйнятті соціальної нерівності в Україні. Ці знахідки показують, що дрібна буржуазія спокійніше ставиться до соціальної нерівності, тоді як некваліфіковані робітники фізичної праці та класи, залучені до сільськогосподарської діяльності, відчувають більше занепокоєння.

Перевірку гіпотези про зв'язок між підтримкою перерозподілу доходів і класовою позицією було здійснено за допомогою порівняння

пропорцій у категоріях (z-test). Залучення цього методу передбачало перекодування залежної змінної з п'яти категорій до трьох («більші податки», «однакові податки», «менші податки»). Незалежна змінна – це відповіді на питання, чи мають люди з високими доходами платити більші податки, ніж особи з низькими доходами, чи такі самі, чи навіть менші. Фактично йдеться про ставлення до умовних прогресивної, пропорційної чи регресивної шкали оподаткування, кожна з яких певним чином впливає на відтворення системи соціальної нерівності в суспільстві.

Результати порівняння пропорцій за допомогою z-критерію (відмінності значущі на рівні $p = 0,05$) підтвердили наявність статистично значущих відмінностей між класами в тому, якою вони бачать політику перерозподілу доходів. Найважливіші відмінності полягають у тому, що клас дрібної буржуазії значущо відрізняється насамперед від службового класу та класу робітників некваліфікованої фізичної праці, виявляючи найменшу підтримку необхідності більшого оподаткування людей з високими доходами.

Водночас клас дрібної буржуазії найбільшою мірою підтримує ідею однакового з іншими оподаткування для громадян з високими доходами, чим також значущо відрізняється від службового класу, класів робітників некваліфікованої фізичної праці та робітників у сільському господарстві. Ці дані узгоджуються з раніше виявленими свідченнями щодо емоційного ставлення представників різних соціальних класів до соціальної нерівності. Службовий клас і класи робітників фізичної праці мають більший запит на зміни ситуації в суспільстві. Натомість клас дрібної буржуазії віддає перевагу збереженню *status quo* або ж не бачить вирішення проблеми зменшення соціальної нерівності у стягненні більшої кількості податків з громадян, які мають високі доходи. Ці

результати дають змогу підтвердити гіпотезу 2, що означає наявність статистично значущих зв'язків і відмінностей між класами в їхньому баченні впровадження різних моделей політики перерозподілу.

Гіпотеза 3 стосується впливу соціального класу на визначення пріоритетних чинників досягнення життєвого успіху для індивіда. В опитувальнику ISSP такі уявлення відображалися в питанні, де респонденти мали за допомогою п'ятибальної шкали (від надзвичайно важливо до взагалі не важливо) визначити важливість певних характеристик, ресурсів чи вмінь для досягнення життєвого успіху. Запропоновані для оцінювання одинадцять чинників можна умовно згрупувати в кілька категорій.

Меритократичні чинники уособлюють модель життєвого успіху через покладання на особисті досягнення індивіда. До цієї категорії входять такі чинники, як важливість особисто здобутої якісної освіти, вміння важко й наполегливо працювати, наявність амбіцій та честолюбства. Визначення цих чинників як важливих для індивіда вказує на пріоритетність цінностей меритократії в його сприйнятті соціальної нерівності та соціальних ліфтів для зміни своєї позиції у структурі цієї нерівності. Опосередковано визнання важливості цих чинників вказує на більшу відкритість системи соціальної нерівності, оскільки індивід убачає реалістичні можливості в досягненні бажаної моделі успішного життя завдяки використанню власних здібностей та вмінь.

Категорія умовно класових (структурних) чинників презентує модель досягнення життєвого успіху через покладання на класове походження індивіда та отримані привілеї. Ідеться про важливість походження з багатой родини та наявності батьків з гарною освітою. На відміну від попередньої групи чинників, визнання їх як важливих може вказувати на більшу закритість системи соціальної нерівності, оскільки саме соціальне походження дає більший доступ до суспільних і матеріальних благ незалежно від особистих якостей індивіда.

Додатково було розраховано показник домінуючої стратегії життєвого успіху, який відображав превалювання в індивідів орієнтації на меритократичні або структурні чинники досягнення життєвого успіху. Показник уможливував визначення полюса орієнтацій досягнення життєвого успіху, до якого тяжіє індивід у своєму сприйнятті соціальної нерівності. Аналогічно до підходу, використаного О. Симончук (2018, 2020), для вимірювання цього показника було взято індекс, який будується шляхом

ділення середнього значення змінних групи «досяжні меритократичні чинники» (амбіції та честолюбство, вміння важко й наполегливо працювати, особисто здобута якісна освіта) на середнє значення змінних групи «класове походження», яка також доповнена показником оцінки важливості наявності соціального капіталу – потрібних знайомств. Отже, інший полюс класового походження містить показники визнання важливості наявності батьків з вищою освітою, походження з багатой родини та наявності зв'язків з «потрібними» людьми. У результаті цієї операції формується індекс зі значенням від 0 до 1, де тяжіння до 0 означає визнання важливості меритократичних цінностей, а до 1 – визнання переваги структурних чинників.

Ще одна група чинників – важливість так званих неформальних практик для досягнення життєвого успіху. Неформальні практики – парасольковий термін, який використовують для позначення корупційних практик з експлуатації та маніпулювання державними механізмами і соціальними інститутами задля отримання власної вигоди, доступу до певних благ чи послуг (Ledeneva, 2006). Ідеться про такі явища, як корупція, блат, нетворкінг, гуаньсі (*guanxi*) тощо. В опитувальнику ISSP подібні явища охоплено в питаннях, спрямованих на виявлення думки респондентів щодо важливості мати особисті зв'язки з «потрібними людьми», зв'язки в політичних колах та щодо важливості участі в даванні хабарів для досягнення життєвого успіху. Для перевірки гіпотези щодо впливу класу на визнання важливості цих чинників побудовано індекс шляхом обрахунку середнього значення за цими трьома змінними.

Перевірку гіпотези щодо впливу соціального класу на визначення пріоритетних чинників досягнення життєвого успіху було здійснено за процедурою, аналогічною до перевірки першої дослідницької гіпотези. Для проведення перевірки залучено аналогічні інструменти з поправкою на типи змінних, використаних у цьому аналізі.

Перевірка мір узгодженості двох субшкал продемонструвала, що показник α Кронбаха має значення 0,61 для субшкали «класове походження» та 0,461 для субшкали «меритократія». Шкала «класового походження» має прийнятний рівень якості, чого не можна сказати про «меритократичний» блок. Видалення одного з показників не уможливило підвищення якості моделі до прийнятного рівня. Як альтернативний шлях було здійснено спробу взяти окремі показники-складові субшкал і порівняти їх, однак ця спроба також була невдалою. При спробі

перевірки кореляційних зв'язків між показниками та змінною соціального класу за допомогою критеріїв χ^2 та V Крамара було виявлено, що окремі показники мають дуже слабкий або статистично незначущий зв'язок. Тестування наявності зв'язку між індексом пріоритетності чинників досягнення успіху та класовою належністю продемонструвало слабкі предиктивні можливості класової позиції (згідно з η^2 , було пояснено 1,27 % дисперсії індексу). Такий результат вказує, що змінна класу здатна до певної міри впливати на пріоритетність класових чи особистісних (меритократичних) цінностей, однак не слугує єдиним можливим поясненням.

Для з'ясування класових ефектів застосовано підхід виявлення міжкласових відмінностей у віддаванні переваги певним чинникам досягнення успіху. Завдяки цьому підходові дізналися про залежності між класом та обраними пріоритетами досягнення успіху. За допомогою непараметричного тесту Краскела – Уолліса ($\chi^2 = 36,408$, $p < 0,0001$) було виявлено статистично значущу відмінність між соціальними класами. Значення середніх рангів з табл. 2 демонструють, що представники дрібної буржуазії та службового класу відрізняються від інших класів, маючи нижчі значення цих рангів.

Дані з табл. 3 дають змогу детальніше поглянути на відмінності між класами, зафіксовані в результатах тесту Краскела – Уолліса.

Як бачимо, представники дрібної буржуазії та службового класу більше тяжіють до меритократичної моделі досягнення життєвого успіху, тоді як структурна модель переважає серед представників робітників у сільському господарстві та кваліфікованих робітників рутинної нефізичної праці. Зважаючи на результати статистичних перевірок і наведені вище свідчення, гіпотезу 3 можна вважати частково підтвердженою. Такий висновок зумовлений методологічними хибами використовуваного інструменту, оскільки рівень узгодженості використовуваних субшкал є нижчим за прийнятну межу. Отже, для поліпшення отриманих результатів рекомендується доповнення залученого інструменту питаннями-змінними, що могли б змістово доповнити охоплені явища походження на класове походження чи меритократичні орієнтири для досягнення життєвого успіху.

Класові ефекти визнання важливості неформальних практик для досягнення життєвого успіху. Для перевірки цього припущення побудовано індекс визнання важливості неформальних практик, який обраховували за допомогою середнього показника за трьома залученими змінними: важливість мати знайомства з «потрібними» людьми, важливість мати знайомства в політичних колах та важливість використання хабарів для досягнення життєвого успіху. Перевірка узгодженості індексу за допомогою

Таблиця 2. Показники середнього рангу індексу структурно-меритократичних чинників досягнення життєвого успіху для класів за результатами тесту Краскела – Уолліса, у порядку спадання

	Ранги		
	Клас респондента	N	Середній ранг
Індекс структурно-меритократичних чинників досягнення життєвого успіху	Кваліфіковані робітники	332	1161,84
	Некваліфіковані робітники в промисловості	328	1077,80
	Фермери	27	1052,44
	Некваліфіковані робітники в сільському господарстві	122	1050,27
	Проміжний клас	358	1047,53
	Дрібна буржуазія	129	1017,57
	Службовий клас	762	940,46
	Разом	2058	

Таблиця 3. Середні значення індексу структурно-меритократичних чинників досягнення життєвого успіху за класовою належністю, у порядку спадання

Клас респондента	Середнє значення	Стандартне відхилення
Кваліфіковані робітники	1,03	0,50
Некваліфіковані робітники в промисловості	1,01	0,50
Фермери	0,96	0,44
Некваліфіковані робітники в сільському господарстві	0,95	0,47
Проміжний клас	0,92	0,39
Дрібна буржуазія	0,89	0,37
Службовий клас	0,88	0,46

критерію α Кронбаха продемонструвала низьку надійність такого поєднання змінних ($\alpha = 0,609$). Зважаючи на це, було ухвалено рішення вдатися до альтернативної стратегії та перевірити взаємозв'язок між класовою позицією та кожною окремою змінною, яка б мала втілювати явище неформальних практик. Проте лише одна змінна з трьох (важливість особистих зв'язків з потрібними людьми) має статистично значущі зв'язки з класовою належністю індивідів, до того ж вельми слабкого рівня.

Отже, такі показники спростовують гіпотезу 4, вказуючи на відсутність достатньої сили зв'язків для виявлення залежностей між соціальним класом і визнанням важливості застосування неформальних практик для досягнення життєвого успіху. Представники усіх класів мають близькі погляди щодо важливості неформальних практик як шляху до успішного життя.

Остання зі сформованих дослідницьких гіпотез передбачала виявлення впливу соціального класу на визнання важливості аскриптивних характеристик індивіда для досягнення життєвого успіху. Соціально-аскриптивні характеристики – соціально приписані або обрані характеристики індивідів, які дозволяють приписати їм належність до певної соціальної категорії або групи. Респондентам пропонували оцінити важливість гендеру (бути чоловіком чи жінкою), національності та релігії для досягнення життєвого успіху. Гендер і національність вважаються аскриптивними характеристиками, оскільки для переважної більшості людей не залежать від індивідуального вибору належати до тієї чи іншої, тоді як релігійна належність індивіда все-таки може змінюватися (принаймні з меншими зусиллями) або взагалі бути відсутньою. Незважаючи на цю відмінність, усі три категорії також було об'єднано в індекс через підрахунок середнього значення за цими параметрами. Таке об'єднання обґрунтоване тим, що усі ці три характеристики слугують для вирізнення індивіда з-поміж інших за ознаками належності до тієї чи іншої категорії та їхнім впливом на стиль життя й можливості досягнення життєвого успіху (в межах усталеного в суспільстві домінантного уявлення про ідеал такого успіху). Окрім того, суспільство може стратифікувати індивідів за цими характеристиками попри гарантовану законами рівність прав і можливостей та визначати рольові моделі поведінки, очікувані від цих індивідів. Стратифікація за гендерною ознакою, наприклад, призводить до різних

стратегій соціалізації дітей, а у випадку дорослих індивідів роботодавці можуть обмежувати своїх підлеглих у заробітній платі чи кар'єрних перспективах, обґрунтовуючи це гендерними стереотипами (Кімел, 2003). Аналогічно стратифікація індивідів за ознакою їхньої етнічної належності може позначитися на їхніх освітніх можливостях і шансах вступу до університету (Као & Thompson, 2003). Подібно до інших ознак релігійна належність також може слугувати чинником соціальної стратифікації, оскільки соціальні норми й практики, дотримання яких передбачає сповідування певної релігії, впливають на стиль життя, рівень освіти, кар'єрні перспективи та рівень доходу (Keister & Fulton, 2015).

Отже, чи можемо ми говорити про соціально-класову диференціацію оцінок важливості вказаних індивідуальних характеристик на досягнення життєвого успіху? Першим етапом перевірки гіпотези стала побудова індексу, на основі якого можна було б виявити вплив класу на відповідні уявлення респондентів щодо важливості гендеру, національної та релігійної належності. Проте за першої спроби побудувати індекс було виявлено, що рівень його якості був нижчий за прийнятну межу ($\alpha = 0,668$). До того ж вилучення змінної визнання важливості гендеру дає змогу поліпшити відповідний показник до необхідного рівня якості. Відсутність класової диференціації щодо важливості гендеру для досягнення життєвого успіху, очевидно, зумовлена тим, що представники всіх соціальних класів оцінюють гендерну належність (бути жінкою чи чоловіком) практично однаково, близько до розподілу за усією вибірковою сукупністю, а саме: як надзвичайно важливо – 5 %, дуже важливо – 5 %, важливо – 19 %, не дуже важливо – 24 %, взагалі не важливо – 47 %.

Отже, до остаточного індексу визнання важливості аскриптивних характеристик було залучено дві змінні: важливість релігійної належності та етнічного походження респондента. Індекс прораховано через знаходження середнього значення за цими двома змінними. Рівень якості індексу, визначений за допомогою показника α Кронбаха, становив 0,725. Новоутворена змінна мала зв'язок слабкої сили зі змінною класової належності індивіда ($\eta^2 = 1,48$ %).

Використовуючи непараметричний тест Краскела – Уолліса, було виявлено статистично значущі відмінності ($\chi^2 = 33,435$, $p < 0,0001$) між соціальними класами у їх сприйнятті важливості аскриптивних характеристик для досягнення життєвого успіху (табл. 4).

Таблиця 4. Показники середнього рангу індексу важливості аскриптивних характеристик для класів за результатами тесту Краскела – Уолліса, у порядку спадання

Ранги			
	Клас респондента	N	Середній ранг
Індекс важливості аскриптивних характеристик	Дрібна буржуазія	127	1080,81
	Службовий клас	755	1073,72
	Проміжний клас	357	1044,57
	Фермери	27	1026,02
	Кваліфіковані робітники	324	980,64
	Некваліфіковані робітники в промисловості	323	952,92
	Некваліфіковані робітники в сільському господарстві	122	799,78
	Разом	2035	

Змістові відмінності між класами (табл. 5) свідчать про те, що представники класу робітників у сільському господарстві разом із некваліфікованими робітниками фізичної праці надають більшій важливості етнічній та релігійній належності індивіда, тоді як представники дрібної буржуазії схильні найменше вважати, що національність і релігія можуть слугувати шляхом до життєвого успіху.

виявлено два не згадуваних у монографії аспекти сприйняття соціальної нерівності: визнання важливості використання неформальних практик та аскриптивних характеристик індивіда для досягнення життєвого успіху. Виявлені залежності та пропущені аспекти із зазначеної монографії стали основою для дослідницьких гіпотез, які мали на меті виявити зв'язок, його міру та значущість між соціальними класами

Таблиця 5. Середні значення пріоритетності чинників життєвого успіху за класовою належністю, у порядку спадання

Клас респондента	Середнє значення	Стандартне відхилення
Дрібна буржуазія	4,24	0,83
Фермери	4,17	0,80
Службовий клас	4,16	1,05
Проміжний клас	4,14	1,01
Кваліфіковані робітники	4,03	1,08
Некваліфіковані робітники в промисловості	3,94	1,13
Некваліфіковані робітники в сільському господарстві	3,69	1,06

Отже, можна вважати нашу гіпотезу частково підтвердженою, оскільки змінна важливості гендеру виявилася незначущою, рівень зв'язку між індексом і класовою належністю є слабким, але водночас було виявлено певні класові відмінності.

Висновки

Використання попередніх представлених у монографії «Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні» (Оксамитна, Симончук, 2020) аналітичних результатів дослідження ISSP дало змогу сформулювати припущення про наявність статистично значущих відмінностей між соціальними класами в емоційному сприйнятті соціальної нерівності, визначенні пріоритетних характеристик індивіда для досягнення життєвого успіху та підтримці впровадження політик перерозподілу доходів. Водночас було

і сприйняттям українцями соціальної нерівності. Ці гіпотези також передбачали виявлення міжгрупових відмінностей як показника залежності сприйняття соціальної нерівності від класової позиції індивіда.

Результати тестувань дослідницьких гіпотез продемонстрували наявність класових відмінностей майже у всіх випадках, окрім гіпотези 4, яку було спростовано. Водночас у всіх тестуваннях було виявлено слабкі зв'язки між класовою належністю та досліджуваними змінними. Проте у випадках із наявним статистично значущим зв'язком між класом індивіда та окремими аспектами його сприйняття соціальної нерівності також було виявлено і статистично значущі відмінності в цьому сприйнятті серед соціальних класів.

Спираючись на результати цих тестувань, можна зробити висновок, що з усіх зазначених класів найбільше вирізняється клас дрібної

буржуазії. Цей клас більш спокійно сприймає соціальну нерівність у суспільстві, має більш меритократичні ідеали стосовно бажаного шляху досягнення життєвого успіху та дещо відмінні уявлення про характеристики, які є значущими для життєвого успіху. Водночас цей клас віддає перевагу певній стабільності та є більш критичним стосовно можливих шляхів зменшення соціальної нерівності через оподаткування. З іншого боку, класи некваліфікованих робітників та робітників у сільському господарстві є протилежністю класу дрібної буржуазії за всіма переліченими пунктами.

Решта соціальних класів переважно є схожими за своїми позиціями та сприйняттям соціальної нерівності, однак більш депривовані класи найманих (кваліфікованих і некваліфікованих) працівників тяжіють до більш негативного сприйняття соціальної нерівності порівняно з дрібною буржуазією та службовим класом. Це можна пояснити ефектами схожих стилів життя, які відповідним чином впливають на сприйняття соціальної нерівності. Забезпечені ресурсами та освічені соціальні класи мають можливості більш проактивно сприймати своє суспільне середовище, а також мають ресурси, щоб чинити громадський та політичний вплив на державу задля зменшення соціальної нерівності. Натомість інші класи,

які більш негативно сприймають соціальну нерівність, можуть не бачити перспектив змін, а тому акумулювати негативні емоції.

У подальших дослідженнях сприйняття соціальної нерівності рекомендується звертати увагу на два аспекти: діяльність службового класу та класу дрібної буржуазії в громадській сфері, а також сприйняття агентності й ціннісні орієнтації решти класів. Припускається, що перші два класи можуть працювати на зміни державного регулювання задля поліпшення своїх власних позицій. З іншого боку, поглиблена інформація про ціннісні аспекти сприйняття соціальної нерівності рештою класів дасть змогу краще зрозуміти потреби цих соціальних класів і врахувати їх у подальших реформах соціальної та економічної політики.

Також убачається за доцільне проведення дослідження з валідизації та модифікації інструменту з вивчення стратегій досягнення життєвого успіху з огляду на виявлені в ньому методологічні обмеження. Одним із можливих варіантів його поліпшення є доповнення груп неформальних практик і досяжних меритократичних чинників змістовими змінними, які дадуть змогу розширити евристичний потенціал цих стратегій та логічно узгодити показники в межах груп.

Список використаної літератури

- Кімел, М. (2003). *Гендероване суспільство*. Київ: Сфера.
- Макеєв, С. (Ред.). (2003). *Класове общество: теория и эмпирические реалии*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Макеєв, С. (2001). Класовий аналіз у сучасній соціології. *Соціологія: теорія, методологія, маркетинг*, 3, 5–22.
- Малиш, Л. (2019). *Принципи та правила вимірювання структурних нерівностей у соціології*. Київ: НАУКМА.
- Нікітіна, Т. (2010). Перевірка надійності класової схеми Дж. Голдторпа для України. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 4, 113–125. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2010_4_15
- Оксамитна, С. М. (2011). *Міжгенераційна класова та освітня мобільність*. Київ: НАУКМА.
- Оксамитна, С., Симончук, О. (Ред.). (2020). *Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні: за даними Міжнародної програми соціальних досліджень 2009 і 2019 років*. Київ: Інститут соціології НАН України; Національний університет «Києво-Могилянська академія».
- Пікетті, Т. (2016). *Капітал у XXI столітті*. Київ: Наш Формат.
- Симончук, О. (2018). *Соціальні класи в сучасних суспільствах: евристичний потенціал класового аналізу*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Симончук, О. (2020). Класовий вимір сприйняття соціальної нерівності: варіації у часі. У С. Оксамитна, О. Симончук (Ред.), *Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні: за даними Міжнародної програми соціальних досліджень 2009 і 2019 років* (с. 127–169). Київ: Інститут соціології НАН України; Національний університет «Києво-Могилянська академія».
- Солодько, Ю., Оксамитна, С. (2021). Динаміка соціально-класової самоідентифікації в Україні: зміни в структурі та дискурсі. *Наукові записки НАУКМА. Соціологія*, 4, 3–17. <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2021.4.3-17>
- Erikson, R., & Goldthorpe, J. (1992). *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldthorpe, J. (2000). *On sociology: Numbers, narratives and the integration of research and theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Kao, G., & Thompson, J. S. (2003). Racial and Ethnic Stratification in Educational Achievement and Attainment. *Annual Review of Sociology*, 29(1), 417–442. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.29.010202.100019>
- Keister, L., & Fulton, B. (2015). Religion and Stratification. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. https://www.researchgate.net/publication/304194303_Religion_and_Stratification
- Kiss, C. (2012). *The Emotional Voter: The Impact of Electoral Campaigns and Emotions on Electoral Behaviour in Britain* [PhD thesis, Oxford University, UK]. https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:3afc98fa-d42a-4240-ad16-af1c2fa0f2c7/download_file?safe_filename=THESIS02&file_format=application%2Fpdf&type_of_work=Thesis
- Ledeneva, A. V. (2006). *How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business*. Cornell University Press.
- Oksamytna, S., & Ivashchenko, O. (2022). *International Social Survey Programme: Social Inequality V – ISSP 2019 (Ukraine)*. GESIS, Cologne. ZA7810 Data file Version 1.0.0. <https://doi.org/10.4232/1.13853>
- Smallenbroek, O., Hertel, F., & Barone, C. (2021). *Measuring Class Hierarchies in Postindustrial Societies: A criterion and construct validation of EGP and ESEC across 31 countries*.

https://www.researchgate.net/publication/351975373_Measuring_Class_Hierarchies_in_Postindustrial_Societies_A_criterion_and_construct_validation_of_EGP_and_ESEC_across_31_countries

Uslaner, E. (2008). *Corruption, Inequality, and the Rule of Law*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511510410>

References

- Erikson, R., & Goldthorpe, J. (1992). *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldthorpe, J. (2000). *On sociology: Numbers, narratives and the integration of research and theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Kao, G., & Thompson, J. S. (2003). Racial and Ethnic Stratification in Educational Achievement and Attainment. *Annual Review of Sociology*, 29(1), 417–442. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.29.010202.100019>
- Keister, L., & Fulton, B. (2015). Religion and Stratification. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. https://www.researchgate.net/publication/304194303_Religion_and_Stratification
- Kimmel, M. (2003). *The Gendered Society*. Kyiv: Sfera [in Ukrainian].
- Kiss, C. (2012). *The Emotional Voter: The Impact of Electoral Campaigns and Emotions on Electoral Behaviour in Britain* [PhD thesis, Oxford University, UK]. https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:3afc98fa-d42a-4240-ad16-af1c2fa0f2c7/download_file?safe_filename=THESIS02&file_format=application%2Fpdf&type_of_work=Thesis
- Ledeneva, A. V. (2006). *How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business*. Cornell University Press.
- Makeev, S. (2001). Klasovyi analiz u suchasnyy sotsiologii. *Sociology: Theory, Methods and Marketing*, 3, 5–22 [in Ukrainian].
- Makeev, S. (Ed.). (2003). *Klassovoe obshchestvo: teoriya i empiricheskie realii*. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine [in Russian].
- Malyshev, L. (2019). *Pryntsyipy i pravyla vymiryuvannya struktury nerivnostey u sotsiologii* [Principles and rules of measurement of structural inequalities in sociology]. Kyiv: NaUKMA [in Ukrainian].
- Nikitina, T. (2010). The verification of the reliability of J. Goldthorpe class structure analysis scheme for the study of Ukrainian society. *Visnyk of the Lviv University. Series sociology*, 4, 113–125 [in Ukrainian].
- Oksamytna, S. (2011). *Mizhheneratsiina klasova ta osvitchna mobilnist*. Kyiv: NaUKMA [in Ukrainian].
- Oksamytna, S., & Ivashchenko, O. (2022). *International Social Survey Programme: Social Inequality V – ISSP 2019 (Ukraine)*. GESIS, Cologne. ZA7810 Data file Version 1.0.0. <https://doi.org/10.4232/1.13853>
- Oksamytna, S., & Symonchuk, O. (Eds.). (2020). *Dynamics of Perception of Social Inequality in Ukraine according to the International Program of Social Research 2009 and 2019*. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine; National University of Kyiv-Mohyla Academy [in Ukrainian].
- Piketty, T. (2016). *Capital in the Twenty-First Century*. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
- Smallenbroek, O., Hertel, F., & Barone, C. (2021). *Measuring Class Hierarchies in Postindustrial Societies: A criterion and construct validation of EGP and ESEC across 31 countries*. https://www.researchgate.net/publication/351975373_Measuring_Class_Hierarchies_in_Postindustrial_Societies_A_criterion_and_construct_validation_of_EGP_and_ESEC_across_31_countries
- Solodko, Y., & Oksamytna, S. (2021). The dynamics of class self-identification in Ukraine within the context of discursive and structural changes. *NaUKMA Research Papers. Sociology*, 4, 3–17. <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2021.4.3-17> [in Ukrainian].
- Symonchuk, O. (2018). *Sotsialni klasy v suchasnykh suspilstvakh: evrystychnyi potentsial klasovoho analizu*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Symonchuk, O. (2020). Klasovyi vymir spryiniattia sotsialnoi nerivnosti: variatsii u chasi. In S. Oksamytna & O. Symonchuk (Eds.), *Dynamics of Perception of Social Inequality in Ukraine according to the International Program of Social Research 2009 and 2019* (pp. 127–169). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine; National University of Kyiv-Mohyla Academy [in Ukrainian].
- Uslaner, E. (2008). *Corruption, Inequality, and the Rule of Law*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511510410>

Yevhen Krotevych, Svitlana Oksamytna

SOCIAL-CLASS CONDITIONING OF THE PERCEPTION OF SOCIAL INEQUALITY IN UKRAINE

In recent decades, domestic sociology has been successfully developing class analysis, i.e. the study of modern Ukrainian society as a class society with the corresponding identification of the structure and composition of social classes and the various effects of class belonging to individuals. The next stage in the development of class analysis in Ukraine was the participation of Ukrainian researchers in the implementation of a representative study under the International Social Survey Programme (ISSP) with the main survey module “Social Inequality” and the publication of its analytical results in the monograph “Dynamics of Perception of Social Inequality in Ukraine according to the International Program of Social Research 2009 and 2019” (2020). The analytical work presented in the article is a thorough examination and clarification of the results of the ISSP-2019 study, in particular, regarding the social-class conditioning of the perception of social inequality. A number of research hypotheses were tested: in particular, that social classes differ statistically significantly in terms of emotional perception of social inequality; there is a relationship between support for redistributive policies through changes in the tax burden for people with high incomes and social class; there are statistically significant differences between classes in choosing a dominant strategy for achieving life success; there is a connection between the recognition of the importance of using informal practices to achieve life success and the class position of the individual; there is a connection between the

recognition of the importance of socio-ascriptive characteristics for achieving life success and the class position of the individual. It is confirmed that there is a weak connection between the class belonging of individuals and the specified irrelevant variables, as well as the presence of a number of significant differences between social classes regarding the perception of various aspects of social inequality in society, in particular, regarding the classes of the petty bourgeoisie and the working class.

Keywords: social class, social inequality, subjective perception of inequality, life success.

Матеріал надійшов 20.06.2022

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)